

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Jaargang 59, no. 10

3 december 1983

HOOFDARTIKEL

Wilhelmus van Nassouwe II

II. De dichter een calvinist? (vervolg)

Deze week zouden we bij de bespreking van het proefschrift van Ad den Besten over het Wilhelmus schrijven over *het recht van verzet*, waarover in de slotstrofe iets wordt gezegd:

Voor Godt wil ick belijden
End zijner grooter Macht/
Dat ick tot ghenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan (= Maar) dat ick Godt den Heere
Der hoogster Maïesteyt/
Heb moeten obedieren (= gehoorzamen)
Inder gherechticheyt.

Dit recht van verzet is volgens Den Besten het hoofdmotief van het hele gedicht. Lees maar: 'Waar het in het Wilhelmus ten diepste om gaat — niet slechts in enkele, maar in alle strofen — is het recht van verzet' (blz. 36).

Bij de bespreking van deze laatste strofe trekt Ad den Besten (bijna) alle registers van zijn schrijverschap open. 'Wat is het voor theologie die het Wilhelmus beheerst?', zo vraagt hij (blz. 36). U raadt het antwoord: de calvinistische.

Eerst worden de lutherse, de doperse, de katholieke en de humanistische theologie geëlimineerd, en dan is er geen twijfel meer mogelijk: 'het lied kan alleen door een calvinist zijn geschreven' (blz. 37).

Hoe geliefd dit loopje ook mag zijn, ik waag het toch maar enkele kritische kanttekeningen hierbij te plaatsen.

Het is een wijdverbreide gedachte dat Luther geen enkele vorm van verzet duldde. Nu heeft Luther inderdaad wel eens krasse uitspraken gedaan n.a.v. de Boerenopstand — Ad den Besten

herhaalt er enkele van —, maar toch geven kerkhistorici ons een veel genuanceerder beeld te lezen dan het gepopulariseerde van Den Besten dat we ook wel bij P. A. de Rover kunnen vinden. Ook Luther kende het schriftwoord: Gode meer gehoorzaam dan de mensen!

Eens gaf Luther een geschrift uit, waarvan de titel al de mogelijkheid van verzet openlaat: 'Over de wereldlijke overheid, in hoeverre men haar gehoorzaamheid verschuldigd is'. En de grote Lutherkenner W. J. Kooiman vertelt in zijn boeiende boek 'Luther — zijn weg en werk' dat de kerkreformer wel eens opgeroepen heeft tot dienstweigering in geval van een onrechtvaardige oorlog (A'dam 1959, blz. 93).

Bovendien: wat is 'de lutherse theologie' zo omstreeks 1570, de tijd, waarin ons volkslied ontstond? Vergeet niet dat Luther al in 1546 overleed. Daarna werden de lutheranen verscheurd door twisten. Er was de factie van de gnesio-lutheranen, met Flacius Illyricus († 1575) en Brenz († 1570) als fervente verdedigers van wat zij zagen als Luthers authentieke leer: elk verzet tegen de overheid is verzet tegen God. Maar de lutherse factie van de filippisten dacht over dit verzet veel genuanceerder, net als hun geestelijke

INHOUD: Hoofdartikel: Wilhelmus van Nassouwe, II. Kort gehouden: Eén vlees of alle vlees? Uit de Schrift: Wie veel gegeven is... Kerkelijk leven: Een studierapport. De pijlers. Classicale en provinciale deputaten (Voorstel 2). Generale deputaten (Voorstel 1). Voorstel 1 en 2 combineren. Boekbespreking: Bloemen voor Schilder, III (slot). Kunst: Luther in de Lage Landen. Boekbespreking: Hulpverlening en ethiek. Persschouw: Rectificatie. Het 'socialistisch arbeidersparadijs'. Geïrriteerd 'Samen op Weg'. Christian Reformed Church verslapt banden met synodaal-gereformeerde kerken. De belijdenis? — daar zijn we wel uitgekomen!

vader Filippus Melanchton, die in 1560 broederlijk naast Luther in diens slotkerk werd begraven. Ik zie niet in waarom bij voorbaat al de mogelijkheid uitgesloten moet worden dat de dichter van het Wilhelmus een van de volgelingen was van Melanchton, onder wie zich vele verdraagzame, humanistisch-geschoolden bevonden, die de prins van Oranje best kon gebruiken bij de propaganda van zijn ideeën.

Dat het Wilhelmus een doperse dichter heeft gehad, acht ik met Den Besten onmogelijk. Van mennonitische wereldmijding is in het lied inderdaad geen spoor te bekennen. Maar van de mogelijkheid dat de dichter katholiek zou zijn, maakt de promovendus zich wel al te gemakkelijk af. Hij wijdt er één suggestieve zin aan: 'Om van de mogelijkheid, dat een vaderland-getrouwe katholiek de dichter van het lied zou kunnen zijn geweest, maar te zwijgen'. Gerard Brom, die ooit een proefschrift over Vondels overgang naar het katholicisme schreef onder de tendentieuze titel 'Vondels bekering', en die zich dus reeds in zijn titel als rechtgeaard katholiek aan de wereld presenteerde, hij zou ongetwijfeld geopponereerd hebben tegen deze zin. Broms al vaker genoemde essay uit 1932 spreekt over 'de schatten van het (uiteraard katholieke, S.B.) voorgeslacht' en 'de winsten van klooster en kamer' die in het gedicht liggen opgetast, en somt allerlei parallellen op met middeleeuwse poëzie (Brom, a.w., blz. 22). Ik beweer niet dat Brom geloofde dat de dichter katholiek was, maar hij had er vast tegen geprotesteerd dat Den Besten over die mogelijkheid niet méér opmerkt dan dat hij erover zal zwijgen.

Wat de humanisten betreft: er is wel op gewezen dat de Christenridder zoals Erasmus die beschreef, strijdend voor recht, in ons volkslied

DE REFORMATIE

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERNREDACTIE: DR. K. VELING (eindredacteur), DS. C. J. SMELIK, DR. W. G. DE VRIES.

BREDE REDACTIE: PROF. DRS. D. DEDDENS, PROF. DR. J. DOUMA, PROF. J. KAMPHUIS, PROF. DR. C. TRIMP, DS. C. J. SMELIK, DR. K. VELING, DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
K. Veling, Postbus 99, 8050 AB te Hattem.

ADMINISTRATIE: Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040 - Postbus 25, 4460 AA Goes - Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm. Contracttarief op aanvraag.
Advertenties (01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar — Buitenland: f 121,20 per jaar (zeepost).

Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

Help

Papoea-fonds
Postgiro 243000
Secretariaat:
Van Randwijcklaan 104
3815 MT Amersfoort
Telefoon 033 - 728690

Papoea's in Nood

verschijnt. En: wat zijn toch wel de theologische opvattingen van *de* humanist uit de 16e eeuw? De humanist Erasmus was katholiek, de humanist Coornhert wordt door Den Besten als 'spiritualist' gekenschetst, onder de lutherse filippisten bevonden zich humanisten, evenals onder de calvinisten. Zelfs de door Den Besten zozeer gepousseerde auteur Marnix was toch ook humanist? Ik mag hier wel herinneren aan een gepubliceerde rede van de op Marnix gepromoveerde dr. W. A. Ornée: 'Calvinisme en Humanisme bij Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde' (Groningen, 1966). Hij ziet het 16de-eeuwse humanisme niet als een derde weg die zich ergens tussen Rooms-katholicisme en protestantisme zou bevinden, maar als een soort kritische, wetenschappelijke attitude, die zich bij verschillende geloofsrichtingen kan voordoen.

Wat echter de meeste (niet alle) humanisten onderscheidt van veel calvinisten, is o.m. een zekere mate van verdraagzaamheid. Is het niet opmerkelijk dat in het Wilhelmus geen enkele schimpescheut aan welk religieus adres ook, te vinden is, terwijl daar toch voor een calvinistisch dichter echt wel alle reden toe was? Dit feit alleen al maakt Marnix' auteurschap minstens discutabel. Eén jaar voor het Wilhelmus gedicht werd, voltooide Marnix zijn Byencorf, de scherpste satire die ooit over de Roomse kerk is geschreven. De schimpescheuten zijn daar niet van de lucht, honderden foliobladen aaneen. We moeten, als we letten op de géést van het gedicht, een man als Coornhert niet te snel afschrijven.

Of moeten we bij strofe XV toch per se aan 'calvinistische theologie' denken? Ook als het waar is wat Den Besten poneert, dat het recht van verzet hét motief van het Wilhelmus is, moet dan Calvijn per se de geestelijke vader zijn? Ik vermoed dat het recht van verzet bij Calvijn door heel wat commentaren wel eens wat overbelicht is. Pas op de laatste anderhalve pagina van diens anderhalf duizend pagina's tellende Institutie komt dat recht van verzet even om de hoek kijken. Bepaald een centraal thema is het dus bij Calvijn niet.

Eén vlees of alle vlees?

Bij de kerkelijke bevestiging van een huwelijk kunnen de zenuwen soms grote parten spelen. Ik heb wel eens een bruid letterlijk zien bibberen van de zenuwen. En ook elke bruidegom blijft er niet van verschoond.

Bij het stellen van de vragen, waarop bruidegom en bruid met 'ja' dienen te antwoorden — stel je voor dat 'nee' ook mogelijk was! — was de bruidegom in zijn zenuwen me één keer verre voor en riep al halverwege 'ja'. Dat getuigde nu niet van vurigheid van geest, maar van onzekerheid van geest — niet vanwege het huwelijk, maar vanwege 'de zenuwen'. Toen ik aan het einde van mijn vraag gekomen was, kon ik niet anders doen dan te vragen: wat is 'nogmaals' daarop uw antwoord. Nu ja, beter één keer te veel dan één keer te weinig. Een andere bruidegom schoot na het gebed, waarbij het bruidspaar knielt, zó snel terug dat de stoel waarop hij terecht had moeten komen met luid gebonk op de kerkvloer viel.

Dat brengt me meteen op weer een andere bruidegom, die de hand, waarmee ik hem, ná zijn bruid, van het knielen hielp opstaan, ijverig en dankbaar begon te schudden. Hij dacht dat nú het moment gekomen was, waarop hij de dominee de hand moest schudden om hem te bedanken voor de 'bewezen diensten'.

Maar niet alleen het bruidspaar van de dag, ook familieleden kunnen 'in de zenuwen' raken. Denkt u maar eens aan de belangrijke en centrale functie van de ceremoniemeester! Bepaald geen 'beroepswerk'. Hij moet openen en sluiten, hij moet voor 'de stukjes' zorgen en erop toezien dat alles gesmeerd verloopt.

Het was de broer van de bruidegom die moest 'openen' en hij deed dit 'met gebed'. Al die mensen voor hem, de dominee erbij en daarbij de hele verantwoordelijkheid die hem drukte, het bracht hem allemaal tot plechtige woorden en zinnen.

Het huwelijk werd — natuurlijk — vermeld, de bruid en de bruidegom; en toen kwam het: 'Nu deze twee de weg van alle vlees zijn gegaan...'. De weg van alle vlees? Zou iemand van de aanwezigen gehoord hebben wat voor catastrofale woorden op plechtige wijze uit de mond van de broer van de bruidegom kwamen? Het was een bruiloft, maar de woorden pasten bij een begrafenis. Zo liep het bij het begin al uit de hand. Ach ja, tot één vlees worden als man en vrouw ligt, als de zenuwen je parten spelen, zo dicht bij de weg van alle vlees gaan.

Spreekt het huwelijksformulier ook niet van: 'totdat de dood u zal scheiden?' Het kwam op deze bruiloft wel ongewild dicht bij elkaar...

W.G.d.V.

Titelblad van het Geuzenliedboek uit 1581, waarin de oudst bekende tekst van het Wilhelmus te vinden is.

Vermoedelijk kunnen we met evenveel recht, in plaats van aan Calvijn, hier denken aan een oude, middeleeuwse traditie: die van de eigen verantwoordelijkheid van de hoge adel tegenover de leenheer. De prins van Oranje kende natuurlijk het ideaal van de feodale trouw aan de leenheer, een ideaal dat ook onomwonden in de eerste strofe wordt geëerbiedigd met de plechtige woorden:

Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altijt gheert.

Maar daarnaast heeft hij als gouverneur ('stadhouder') het volste recht zijn leenheer Filips II te herinneren aan zijn eigen verantwoordelijkheid: hij heeft als edelman behalve de plicht van feodale trouw óók plichten tegenover zijn 'land en luden'.

Misschien denkt de lezer dat ik Marnix wil af-

voeren van de lijst van mogelijke dichters. Niets is minder waar: ook ik ben overtuigd dat Marnix de dichter is. Maar ik ben niet door dit hoofdstuk tot die overtuiging gekomen. Integendeel, ik wás al overtuigd voor ik deze dissertatie las, maar juist dit hoofdstuk bracht mijn geloof weer aan het wankelen. En dat was nu juist niet de bedoeling van Den Besten. Ik heb nogal wat aspecten van het geestelijk leven in de 16de eeuw erin gemist, en ik ben van mening dat het calvinisme in dit hoofdstuk wat al te gemakkelijk het Wilhelmus voor zich mag opeisen. Met andere woorden: de stelling waarmee hoofdstuk II begint, wordt m.i. onvoldoende onderbouwd.

Maar in de hoofdstukken II, IV en V zien we Den Besten in zijn kracht. Daar gaat de dichter op zijn eigen wijze de wetenschap verder brengen. Over die drie hoofdstukken gaat de volgende aflevering in deze kleine serie.

Groningen

S. BAKKER

UIT DE SCHRIFT

Wie veel gegeven is...

Van een ieder, wie veel gegeven is, zal veel geëist worden.

(Lucas 12 : 48b)

Als mensen iets aan elkaar geven, als gelijken onder elkaar, kunnen ze er niet op terugkomen. Gegeven is gegeven. Maar daar heeft de Here Jezus Christus het niet over in dit Schriftgedeelte. Hij spreekt over God, zijn Vader. En God is onze gelijke niet!

De mens in de zonde zegt het de slang in het paradijs na: als God zijn. (God máákte de mens naar zijn beeld, als zijn gelijkenis, om *réntmeester* te zijn.) Wie zondigt steelt Gods eigendom, Gods schepping. Gebruikt het voor zichzelf.

Om ons van de zonde te verlossen . . . , dáárom was het Christus te doen. En om de vergeving van de zonden te ontvangen . . . , dáárom geloven wij in Christus en horen naar Hem.

Zo horen wij Christus spreken van Gods gaven, die veel zijn. Maar daarom ook, dat God de HERE ze zal opeisen weer.

Over welke gaven gaat het hier? In de eerste plaats zei de Here het tegen de discipelen (vs 1 en 22). Petrus vroeg (vs 41) of het voor hen bedoeld was, of voor allen. Als antwoord wees de Here op die slaaf die rentmeester werd over het bezit en het personeel, tijdens de afwezigheid van de heer. Aan de discipelen zou de zorg voor de gelovigen, voor heel de Kerk van Christus worden toevertrouwd. Totdat de Here zou terugkomen.

Geestelijke gaven dus. Maar die toch niet alleen. De Here gaf Petrus geen rechtstreeks antwoord. Hij antwoordde in het algemeen. Ieder die het hoorde (en hoort), moest (moet) het zich maar aantrekken.

Dat is ook duidelijk uit wat de Here eerder al gezegd had: Ze moesten zich niet bezorgd maken over hun levensonderhoud en kleding. De Vader in de hemel wist wel dat zij dat nodig hadden. Hij zou daar wel voor zorgen. Zij moesten niet uit zijn op aardse schatten, maar rijk zijn in God (vs 21): Een schat die nooit zou opraken, in de hemelen (vs 33). Zo zien we wat de nadruk krijgt. Inderdaad het zogenoemd-geestelijke voorop. Maar daar blijft het niet bij. Het 'geestelijke', het hemelse, wordt vooral door de Here genoemd aan gaven, als de belangrijkste. Maar het materiële staat daar niet los van, dat hoort er ook bij!

Dr. W. van 't Spijker

**TRIPTIEK
VAN DE
GESCHIEDENIS**

**- de verhouding
tussen wereld-, heils-
en kerkgeschiedenis -**

In dit boek, dat in zeker opzicht gezien moet worden als een vervolg op **Reformatie en Geschiedenis** (1977), wordt de samenhang blootgelegd tussen de geschiedenis van de wereld en van de kerk, zo als die bepaald wordt door het heil Gods in Christus: de heilsgeschiedenis.

190 pagina's, geïllustreerd, ing. f 18,90.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes
Telefoon 01100 - 15591

Zo leren we ons leven van vandaag bezien. In welk licht dat staat. Niet alleen zullen we daarnaar kijken, Zou er niet meer zijn, dan zouden we maar met 'de volken van de wereld' (vs 30) moeten gaan meedoen: Mee actie-voeren om er toch vooral niet op achteruit te gaan. Want voor de mens-zonder-God is het stoffelijke het hoogste wat je te verdedigen hebt, en te bevechten. Steeds opnieuw. Wat een zorgen! En de dankbaarheid is daarbij ver te zoeken. Want men meent dat men het aan zichzelf te danken heeft, wat men heeft en krijgt en... behoudt.

Wij zullen voor aardse goederen danken. We zullen er nog meer voor danken, als we zien dat dat alles verbonden is aan de *hemelse* gaven. We hoeven, ja we mogen niet met minder genoegen nemen dan de Vader in de hemel gééft.

Wat geeft Hij ons dan? De opdracht zijn Koninkrijk te zoeken, vóór alles. (vs 31). Hij geeft ons de rijkdom van zijn Koninkrijk, om er eeuwig van te genieten. En Hij hééft ons zijn Gezalfde, onze Koning, al gegeven: onze Here Jezus Christus. Christus heeft dat alles verdiend. Voor ons die in Hem geloven. Hij heeft ons uit de dodelijke slavernij van de slang losgekocht. Hij is nu onze Heer, onze trouwe Heer die we terugverwachten. (Hij komt onverwachts. Hij waarschuwt (vs 36-40) dat het niet onverwacht zal zijn.) Zo hebben we God als Vader leren kennen ('gekregen'), en de Heilige Geest. En elkaar 'gekregen'. En onze krachten gekregen, om onszelf en elkaar op te bouwen in de liefde; om met het oog op God te leven. Dat is pas werkelijk leven. We krijgen het in Christus.

Zou dat niet een zaak zijn om diep dankbaar voor te zijn? Dat we zo mogen leven, in deze tijd, in deze wereld, waarin zo benauwend weinig uitzicht is. Aan wie zoveel gegeven is, van die zal zoveel geëist worden. Om te beginnen zoveel dankbaarheid. En zo verder in een dankbaar actief leven. De toekomst in.

We mogen niet beneden onze stand leven. Als of we weinig of niets gekregen hadden. Niet wij mogen eisen. God zal van ons eisen. En van de wereld. Hoeveel heeft Hij al gegeven!

Hij eist nooit teveel. Hij eist wat Hij geeft. Kijk maar: Hij eist het hart, de dankbaarheid, maar Hij geeft het ook: Hij leert ons door zijn Woord, waarom en hoe we dankbaar zullen zijn:

Hij heeft ons Zichzelf gegeven.

Hij eist, als onze Vader, ons als zijn kinderen terug.

KERKELIJK LEVEN

✱ ✱ Een studierapport

Eén van de eerst verschenen rapporten aan de synode van Heemse is nog niet geïntroduceerd in onze rubriek, namelijk van het *studie-deputaatschap over diakonale samenwerking*. Toch verdient dit rapport onze volle aandacht. Enkele drierstarren willen we daarom eraan wijden.

Genoemd deputaatschap werd door de synode van Arnhem nadrukkelijk als *studie-deputaatschap* aangemerkt. Het kreeg de opdracht een onderzoek in te stellen naar de vraag of een vorm van samenwerking en overleg noodzakelijk, kerkrechtelijk en praktisch mogelijk is tussen de kerken in haar diakonale arbeid onderling, als ook in relatie tot de hulpverlenende instellingen die binnen de gereformeerde kerken werkzaam zijn, als b.v. 'De Drie-hoek'.

Welnu, het deputaatschap (bestaande uit ds. B. van Zijlekom, M. Assink, P. Cnossen, ds. A. Kooij en als secundus F. Boersma) heeft inderdaad grondig gestudeerd en als resultaat daarvan een helder studierapport aangeboden, uitlopend op twee concrete voorstellen. De vragen van Arnhem werden precies bekeken en op de voet gevolgd.

We ontvangen een mooi historisch overzicht over wat sinds 1887 over dit vraagstuk naar voren is gebracht: uitspraken van diverse generale synoden, van Diaconale Conferenties en van deskundigen op diakonaal en kerkrechtelijk gebied. Dit overzicht is bijzonder waardevol, en terecht trekt het rapport tot tweemaal toe conclusies uit 'De les der geschiedenis'.

De vragen, die uit het verleden naar ons toekomen en vandaag te meer onze aandacht vragen, zijn *duidelijk*: hoe kunnen de kerken in haar diakonale taak met elkaar in overleg treden en tot samenwerking komen? Waar liggen de grenzen? En als bij onderscheidene taken de diakonale arbeid vervlochten ligt in het samenspel met hulpverlenende instanties, hoe moet dat samenspel er dan uit zien? Hoe ligt de afbakening?

Deze vragen worden ook hoe langer hoe meer *dringend*. De diakenen worden steeds meer geconfronteerd met zaken die niet van incidentele of plaatselijke aard zijn. Te denken valt aan de gezinszorg, de bejaardenzorg, de gevolgen van de werkloosheid en zoveel meer. Heel de maatschappelijke en economische situatie vraagt steeds meer in concreto om samenwerking van de kerken in haar diakonale taken. Voeg daarbij het plaatje van

de mistige relatie tot de hulpverlenende instanties, en de serie vragen wordt steeds groter.

Tegelijk moeten we beseffen dat de aangeduide vragen *niet eenvoudig* zijn. Dat heeft de historie al bewezen. Het is beslist niet de eerste keer dat een generale synode een studie-deputaatschap instelde: de synoden van Dordrecht 1893 en van Utrecht 1923 gingen erin voor. Maar het studierapport van 1983, dat deze dingen memoreert, moet tevens melden dat de studie in het verleden wel éinig resultaat heeft opgeleverd (waarover straks meer), maar helaas geen afdoende oplossing voor een gestructureerde samenwerking in diakonale taken.

Uit het historisch overzicht blijkt dat er wel algemeen het verlangen is geweest om tot verdere stappen naar een goede regeling te komen, maar dat zich vele voetangels en klemmen op die weg voordeden. Dr. A. Kuiper sprak reeds over een bestaande 'leemte' in het functioneren van de diakonieën. 'Hierin moet nu wijziging komen. Maar de vraag hoe? is een vraag, die veel omzichtigheid, veel kennis en een grote mate van beleid eischt.'

We menen dat de studie-deputaten met grote voorzichtigheid een weg hebben gezocht en aangewezen in deze complexe zaak. Enkele hoofdmomenten uit hun rapport willen we hier naar voren halen.

* * De pijlers

Als ik het goed zie rust de inhoud van het rapport voornamelijk op drie pijlers.

De *eerste* is dat, hoe of wat er ook in breder verband geregeld en georganiseerd wordt, in ieder geval recht overeind moet blijven staan het plaatselijk functioneren van het diakonaal dienstbetoon.

Nimmer mag het diakonale werk in de plaatselijke kerk 'uitbesteed' worden of mag het diakonale ambt omgesmolten worden tot een plaatselijk correspondentschap van een charitatieve organisatie.

Daarom is van wezenlijk belang dat in de plaatselijke kerk de ambten zo optimaal mogelijk samenwerken. Ouderlingen en diakenen moeten van elkaars ambtsbediening op de hoogte zijn. Ze hebben ieder hun éigen taak en roeping, het is waar, maar ze moeten schouder aan schouder staan in de zorg voor de ene gemeente.

Dus zal bij al het zoeken naar een vorm van *kerkverbandelijke* samenwerking in diakonale arbeid altijd voorop moeten blijven staan de *ambtelijke* samenwerking ter plaatse! Niet voor niets worden in steeds meer gemeenten bijzondere 'brede' kerkeraadsvergaderingen gehouden (soms

in de vorm van een volle dag-vergadering op zaterdag), waar nu es lós van de gewone agenda met elkaar doorgesproken wordt over het leven van de gemeente en de ambtelijke bearbeiding. Zulke vergaderingen zijn bijzonder leerzaam en werpen enorme vrucht af voor ieders werk en voor de samenwerking!

Als *tweede* pijler onder het studierapport noem ik: het afwijzen van een apart diakonaal kerkverband, zowel in officiële als in officieuze trant. 'Wanneer voor alle bijzondere zaken een eigen kerkverband in het leven wordt geroepen wordt het eigenlijke kerkverband langzaam maar zeker bloedloos gemaakt'. Een gouden zin!

Toch zullen we moeten erkennen dat we in de afgelopen decennia ternauwernood ontkomen zijn aan een officieus kerkverband voor zendingszaken, nadat de synode van Kampen 1951 het oude Kerkorde-artikel over zendingszaken zonder meer had opgeheven. En als diakenen niet zelf steeds op hun hoede waren geweest voor het gevaar van een 'bloedloos maken van het eigenlijke kerkverband', had de Centrale Diakonale Conferentie in de kortste tijd kunnen uitgroeien tot een officieus diakonaal kerkverband. Zending en diakonaat beide werden, ongewild en onbedoeld, naar de gevarenzone gedreven van de improvisatie in semi-kerkelijke verbanden.

In 1981 kon genoteerd worden: 'De praeses memoreert met blijdschap dat na een periode van 30 jaar op deze generale synode weer zendingszaken behandeld konden worden' (*Acta* art. 107). Leggen we daarnaast een zin uit het studierapport: 'Na 1951 is op de Generale Synoden gedurende dertig jaar niet meer direct over het diakonaat gesproken' — dan hebben we de kern van de zaak in het oog.

Daarmee zijn we meteen bij de *derde* pijler van het rapport: de noodzaak van samenwerking door middel van het eigenlijke kerkverband. Deputaten benadrukken keer op keer: het kerkverband is de enige goede weg om kaders of structuren aan te geven, waarbinnen het diakonaat praktisch en vruchtbaar kan samenwerken. En dan niet slechts incidenteel, wanneer een kerkeraad b.v. per instructie een zaak van locale aard op de classicale vergadering brengt. Die weg was en blijft open.

Nú gaat 't vooral om diakonale zaken die de kerken *gemeenschappelijk* aangaan en die niet plaatselijk aangepakt of afgehandeld kunnen worden. Voor die zaken moet het kerkverband ook effectief en bijtijds kunnen functioneren.

Hebben we als kerken elkaar niet te veel in de steek gelaten en te weinig aangesproken op *kerkverbandelijk* niveau, toen het ging om de grote vragen van 'kinderbescherming', maatschappelijk

werk, A.B.W., gezinsverzorging enz.? Meermalen hebben Diakonale Conferenties en hulpverlenende instellingen als 'De Driehoek' hun dringende roep laten horen om meer betrokkenheid van de kerken gezamenlijk.

Alleen de echo kwam terug, geen antwoord. Zo hebben de kerken hun diakenen laten werken, althans voor belangrijke delen, in een kerkverbandelijk-onzekere situatie.

Die situatie stond de synode van Arnhem voor ogen, toen ze overwoog: 'Het diakonale werk dreigt in de kerken een zaak te worden van veel onzekerheden, van incidentele en geïmproviseerde samenwerking en van onvoldoende slagvaardigheden in concrete noden en moeiten'.

* * Classicale en provinciale deputaten * (Voorstel 2)

Het studierapport voert op grond van een en ander sterk het pleit voor een gestructureerde samenwerking in de kaders van het kerkverband.

Zij gaan daarbij uit van wat reeds voor handen is, namelijk: besluiten van de generale synoden van 1927 en 1933. In hun rapport halen zij die besluiten onder het stof vandaan.

Deze synoden hebben bepaald dat de classis ieder jaar deputaten dienen te benoemen (hetgeen ook de particuliere synode op haar beurt kan doen) om de meerdere vergaderingen te rapporteren inzake diakonaal-hulpbehoevende kerken.

In de classis Rotterdam bestaat dit deputaatschap nog ('deputaten ad art. 22 K.O.', vroeger 'ad art. 25 K.O.'), maar voorzover mij bekend kennen overigens weinig classes zo'n deputaatschap.

Voorstel 2.1. van het studierapport bepleit nu dat de synode van Heemse er bij de plaatselijke kerken op aandringt de besluiten van 1927 en 1933 *na te leven*, dus concreet: classicaie en provinciale deputaten te benoemen.

In voorstel 2.2. beveelt het rapport aan dat Heemse de opdracht aan deze deputaten *uitbreidt*. Sinds 1927/1933 is de opdracht beperkt tot adviseren inzake diakonaal hulpbehoevende kerken. De uitbreiding zal nu zodanig moeten worden dat deze deputaten ook desgevraagd kunnen adviseren 'over zaken van meer dan plaatselijke aard, die in het aandachtsveld van diakenen kunnen komen'. Uiteraard blijven dan de beslissingen in handen van de classes en synoden.

Als deze voorstellen van het studie-deputaatschap worden aanvaard en gehonoreerd betekent dat een goede en forse stap in de richting van een kerkverbandelijk-gestructureerde samenwerking! De veel geuite wens, zoals die door dr. H. Bavink verwoord werd: 'dat de dienst der barmhartigheid veel breder plaats verkrijgt op de agenda van alle

kerkelijke vergaderingen' kan op deze manier vervuld worden, in historische lijn en met praktisch nut voor vandaag.

* * Generale deputaten (Voorstel 1)

Het studierapport laat echter duidelijk uitkomen dat hiermee wel veel, maar niet alles gewonnen is. Daarom loopt het rapport uit op Voorstel 1: een *generaal* deputaatschap voor diakonale zaken in te stellen.

Zo'n generaal deputaatschap moet diligent zijn in het verstrekken van adviezen inzake aanvragen om financiële steun door hulpverlenende instellingen, in het nemen van initiatieven bij plotse-linge en acute nood in (groepen van) zusterkerken in binnen- en/of buitenland, in het adviseren van plaatselijke diakonieën bij dreigende overheidsmaatregelen die de dienst der barmhartigheid belemmeren.

Het betreft dus duidelijk zaken die de kerken *gemeenschappelijk* aangaan (art. 30 K.O.) in haar diakonale taak. Tegelijk zijn het zaken die een snelle en doelmatige behandeling vragen. Door middel van de adviezen van de generale deputaten kunnen de plaatselijke diakonieën, en dus de kerken weloverwogen en slagvaardig beslissingen nemen.

Niemand zal zich ontveinzen (evenmin als de opstellers van het studierapport) dat we op onze hoede moeten zijn, als het gaat om generale deputaatschappen. Gezien de historie van voor de vrijmaking is er reden tot vrees voor bevoogding, centralisme, ontmanteling van het ambt enz.

Toch moet die vrees niet onze leidsman zijn. Wel een baken ter waarschuwing. Het studierapport heeft dat baken in de gaten gehouden. Daarom wordt erin benadrukt dat de generale deputaten niet-bindende *adviezen* geven: de plaatselijke diakonieën (kerken) beslissen en voeren uit, ja dan neen.

Wil de samenwerking van de kerken in haar *diakonale* taken (en ook daarvoor is ons toch het kerkverband gegeven?) echt functioneren, zal een orgaan op generaal niveau nodig zijn. Het zou een kwalijke zaak zijn wanneer de kerken ten aanzien van concrete diakonale werkzaamheden onnodig verschillende wegen gaan en in dit werk uit elkaar groeien.

Kerkeraden en diakonieën zien vandaag diakonaal heel wat op zich afkomen. Denk aan de inkringing van overheidsgelden voor de gezinszorg en voor bejaardencentra, aan de toenemende steun aan landelijke instellingen (De Driehoek, Geref. Psych. Ziekenhuis enz.), aan de gevolgen van de werkloosheid.

Zouden de kerken elkaar dan niet nodig hebben en meer dan tot nu toe acht geven op elkaar, als ook op de hulpverlenende instellingen binnen onze kerken?

✱ ✱ Voorstel 1 en 2 combineren

Het studierapport met voorstellen overwegende en z'n inhoud onderstrepende, wil ik nog een enkele opmerking maken over een eventueel generaal deputaatschap.

Om te beginnen lijkt het mij een goede zaak wanneer in zo'n deputaatschap niet alleen diaconen, maar ook ouderlingen en predikanten zitting hebben. De diakonale zaken zijn toch kerkelijke zaken, die op de kerkeraden en de meerdere vergaderingen thuis horen. Daarom moeten m.i. de drie ambten vertegenwoordigd zijn in het deputaatschap. Het gereleveerde synodebesluit van 1933 doelde ook reeds op deze brede samenstelling van het (classicale) deputaatschap: '... ieder jaar te benoemen Deputaten, onder welke ook Diakenen'.

M'n tweede opmerking raakt de benoeming van generale deputaten. Uiteraard zal deze moeten geschieden door de generale synode, aan wie deputaten ook weer verantwoording schuldig zijn voor hun beleid. Die benoeming zou ik echter graag zien gebeuren op voordracht van de particuliere synoden. En op die voordracht dan de naam (namen) van broeders die reeds een plaats hebben in het provinciaal deputaatschap. Evenzo de benoeming van de provinciale deputaten door de particuliere synode: op voordracht van de classis uit de kring van de classicale deputaten.

Dat betekent dus in feite: voorstel 2 van het studierapport combineren met voorstel 1. Het rapport wil eigenlijk twee wagens ieder op eigen spoor zetten. En die sporen komen niet bij elkaar, maar behouden ieder het eigen tracé: de classicale en provinciale deputaten blijven los staan van de generale, en omgekeerd.

Dat is niet nodig en ook niet wenselijk. Het is juist in alle opzichten aan te bevelen dat de generale deputaten directe band hebben met de provinciale en classicale deputaten én met hun resp. lastgevers: de particuliere synode en de classis.

Op deze manier wordt mijns inziens een groot goed bereikt, namelijk dat ook het werk van de generale deputaten zo dicht mogelijk bij de plaatselijke kerken en de mindere vergaderingen blijft! Belangrijke zaken die in het generaal deputaatschap om behandeling vragen, kunnen voorbereid worden door de 'mindere' deputaatschappen, eventueel zelfs op de mindere kerkelijke vergaderingen.

Tegelijk wordt daarmee een mijns inziens moeilij-

lijk punt uit voorstel 1 van het studierapport vermeden, namelijk dat de generale deputaten de plaatselijke diakonieën 'desgevraagd of op eigen initiatief' adviseren inzake aanvragen om financiële steun door hulpverlenende instellingen. Het lijkt mij beter dat de initiatieven blijven bij de plaatselijke diakonieën en kerkeraden (zoals ook de studie-deputaten stellen) en/of bij de 'mindere' deputaatschappen. Vooral bij ingrijpende zaken is het van groot belang dat provinciale deputaten zich kunnen verstaan met de generale, en dat de generale deputaten kunnen 'terugvallen' op de provinciale.

Daarom te meer wil ik het pleit voeren om de voorstellen 1 en 2 te combineren in de besluitvorming, indien de synode van Heemse de strekking van deze voorstellen wil overnemen.

De studie-deputaten hebben de grote lijnen uitgezet en mogelijke kaders aangegeven. Daarvoor mogen we dankbaar zijn. Over details en onderdelen zal zeker nog nader gediscussieerd worden. Tot die discussie wilden deze driestarren een bijdrage leveren.

C.J.S.

John R. W. Stott

ZENDING IN DE MODERNE WERELD

125 pag. prijs f 9,70

Zending, evangelisatie, dialoog, redding en bekering:

John Stott neemt deze begrippen kritisch onder de loep. Hij aarzelt niet de houding van zowel 'evangelische' als 'radikale' theologen ernstig te toetsen.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, Tel. 01100 - 15591

Bloemen voor Schilder III (slot)

Van het drietal uitgaven van het werk van prof. drs. H. J. Schilder, die sinds zijn emeritering als hoogleraar aan de Theol. Hogeschool te Kampen is verschenen, willen we nu de laatste bundel bespreken, die de titel draagt: *Het schrift dat niet verslijt*. Opstellen over het Oude Testament.

De verantwoordelijkheid voor deze uitgave berust bij 'een spontaan ontstaan comité van studenten'. Daaraan komt dan ook de lof toe voor de realisering van deze uitgave.

Aan verschillende noten van recente datum is de daadwerkelijke medewerking van Schilder evenwel duidelijk herkenbaar.

De titel van de bundel is gelijkluidend aan de titel van de laatste bijdrage, een schooldagrede uit 1966. Dat zal de verklaring zijn, waarom 'schrift' in de titel van de bundel niet met hoofdletter is geschreven, hoewel het daar wel van de heilige Schrift bedoeld te spreken.

De titel vormt een belijdenis van de blijvende waarde van het O.T. en dekt als zodanig de inhoud van heel het boek.

We treffen daarin namelijk een aantal meer en minder uitputtende studies aan over gedeelten uit het O.T., studies die alle deze belijdenis als uitgangspunt hebben en de waarheid ervan onderstrepen.

Ze vormen stuk voor stuk een illustratie bij het inleidende hoofdstuk: Hoe lezen wij het Oude Testament? Deze artikelen zijn, tenzij anders vermeld, overgenomen uit vroegere jaargangen van *De Reformatie*.

Hoofdstuk 2: Jeugd en politiek in Juda en Israël, behandelt een aantal gedeelten uit het O.T. waarin we te maken krijgen met, wat we zouden kunnen noemen, politieke vorming van Israëls jeugd. Het is een artikelenserie, overgenomen uit *Jeugd en Politiek* VII (1969/70) en VIII (1970/71).

Het daaropvolgende hoofdstuk geeft de tekst van een preek over 1 Sam. XXVIII 15-19, Sauls raadpleging van de waarzegster te Endor.

In hoofdstuk 4 ontvangen we een brede exegetische behandeling van 2 Kon. I-III, getiteld: Gebed en profetie. Schilder schenkt daarin onder meer uitgebreid aandacht aan de bekende steen van Mesa, waarvan de tekst dan ook staat afgedrukt, vergezeld van een vertaling.

Hoofdstuk 5 is een toespraak voor een instructievergadering van 'meisjesvereniging-presidentes', eerder gepubliceerd in *De Poortwake* VIII (1953/54). Daarin staat Schilder stil bij de eigen aard van de geschiedschrijving in het boek Kronieken, die samenhangt met het doel van de bijbelschrijver, het uit de ballingschap teruggekeerde Israël, de blijdschap van de twaalf stammen' te hergeven.

Dan volgt een hoofdstuk getiteld: Soli Deo Gloria — Slotsom der historie, een schriftoverdenking geschreven ter gelegenheid van de jaarwisseling 1953/54. Hierin vergelijkt de schrijver de wijze waarop achtereenvolgens in Ps. LXXVIII, Ps. CVI en Ps. CV gesproken wordt over de geschiedenis van Israël in de woestijn.

Hoofdstuk 7, getiteld: Volkerenvrede, geeft de tekst van een lezing gehouden voor de microfoon van de Evangelische Omroep op 10 dec. 1975, waarin wordt stilgestaan bij het vredesperspectief voor de volkeren in Jes. 2 en Micha 4.

Dan volgen: een behandeling van Jes. VI 3, getiteld: Engelenzang: Ere aan God op de aarde, een behandeling van Jes. VII 14, getiteld: Immanuel en een behandeling van Jes. XXII 15-25, getiteld: Sebna en Eljakim, bijdragen, waarvan de titels voor zich spreken.

Het geheel wordt afgesloten met het reeds genoemde titelhoofdstuk, waarin herinnerend aan het rand-schrift op de Nederlandse gulden, wordt nagegaan, hoe in heel de Schrift: in de weerkerende belofte: Ik ben met U, in de Immanuel profetie en in de belofte van Christus aan zijn apostelen: zie Ik ben met U, het Immanuel-evangelie doorklinkt, dat door de doop, als een onuitwisbaar merk, ook op onze voorhoofden staat.

Het is een rijk boek, dat je 'te pakken krijgt' en dwingt om regel voor regel te lezen en te wegen. Bovenal doordat Schilder, vaak op verrassende wijze, het geheel van de Schrift laat opengaan.

Bij een aantal punten willen we een opmerking maken, slechts ter onderstreping van de boven gegeven kwalificatie.

We beginnen bij Schilders conclusie op pag. 58, in zijn behandeling van Sauls raadpleging van de waarzegster te Endor: 'Het is niet waar, dat

de bijbel hier zegt, dat de echte Samuël aan Saul verscheen'.

Het viel ons op, dat Schilder voorbijgaat aan het in dit verband wel meer gepasseerde 1 Sam. XV 35: 'Samuël zag Saul niet meer tot de dag van zijn dood...'. Dit kan geen betrekking hebben op de dag van Samuëls dood, tenzij men er vanuit gaat, dat Saul de stervende Samuël nog is wezen bezoeken en Samuël bij die gelegenheid Saul nog gezien heeft.

Maar het ligt meer voor de hand hierin een heenwijzing te lezen naar 1 Sam. XXVIII. Dat doet bijvoorbeeld ook H. J. Stoebe¹, die bij dit vers opmerkt: 'Direkte Hinführung zu 1 Sam. 28...'.¹

In zijn behandeling van Elisa's uitroep bij Elia's hemelvaart: 'Mijn vader, mijn vader! Wagens en ruiters van Israël!', 2 Kon. II 12 (N.B.G.), die Schilder kwalificeert als een strijdkreet, stelt hij op pag. 87: 'Maar die kreet wordt door hem niet geslaakt in radeloosheid of vertwijfeling...'.¹

Bij mij rees de vraag, hoe zich hier toe verhoudt het feit, dat Elisa bij die gelegenheid zijn klederen greep en in twee stukken scheurde. Het scheuren van de klederen is hier toch, al wekt het verband de indruk, dat het hier gaat om het afstand doen van eigen mantel en het opnemen van die van Elia, een teken van rouw.

Maar is in het licht (het schemerlicht) van dit rouwgebaar de uitroep van Elisa dan niet beter te kwalificeren als een weeklacht bij een gevoelig verlies, net als de gelijklopende uitroep van koning Joas bij Elisa's sterfbed, 2 Kon. XIII 14? Bij zijn behandeling van 2 Kon. III, de geallieerde veldtocht tegen Moab, komt Schilder tot de conclusie (met betrekking tot het profetenwoord van Elisa in vers 19): 'hier gaf Elisa een eigenmachtig advies, hier sprak hij niet meer in naam van Jahwe. Hier overschreed hij de grens die Jahwe had afgebakend tussen ware en valse profetie', 114.

Grond voor die conclusie is de constatering, dat Elisa de koningen van Juda en Israël hiermee een weg

¹ H. J. Stoebe, *Das erste Buch Samuelis* (KAT VIII/1), Gütersloh 1973.

(Vervolg op pag. 172).

Luther in de Lage Landen

Ook Nederland heeft z'n Luther-tentoonstelling. Naast de grote exposities in Oost-Berlijn ('Kunst der Reformationszeit') en Hamburg ('Luther und die Folge für die Kunst') is in Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht een 150-tal voorwerpen en archiefstukken bijeengebracht rond het thema 'Luther in de Lage Landen'. Deze tentoonstelling duurt tot en met 5 februari 1984 en is zeker een bezoek waard. Naast Luthers invloed op de samenleving in het zestiende-eeuwse Nederland komt aan de orde de kerkgeschiedenis van de Lutheranen in ons land. Er is verder een schat aan liturgische voorwerpen te bewonderen. Op enkele kunsthistorische aspecten van deze tentoonstelling gaan we nader in.

Luther en Utrecht

Utrecht is een niet zo voor de hand liggende plaats om Luther te herdenken met een tentoonstelling. Het was deze Reformator — aldus museum-directeur H. L. M. Defoer bij de officiële opening — die in verzet kwam tegen de aflaathandel. Hierdoor liepen de inkomsten voor de bouw van de Utrechtse Dom terug en kon het gebouw niet voltooid worden. In het middenschip ontbraken zo het gewelf en de steunbogen die het geheel stevigte moesten geven. Geen wonder dat dit gedeelte niet bestand bleek tegen de orkaan van 1674. Indirect was het ontstaan van het Domplein dus het gevolg van Luthers optreden.

Het feit dat het Rijksmuseum voor de geschiedenis van het Christendom in Nederland 'Het Catharijneconvent' in Utrecht gevestigd is, bepaalde de plaats voor deze tentoonstelling. Een stad als Amsterdam, waar de Lutherse gemeenschap altijd groot is geweest, zou eerder in aanmerking zijn gekomen.

de tentoonstelling

'Luther in de Lage Landen' is het werk van de historicus R. P. Zijp, wetenschappelijk medewerker van het museum. Hij schreef tevens de inleidende tekst bij de catalogus. (72 blz., veel illustraties in zwart-wit; prijs f 10,—). Het eerste gedeelte van de tentoonstelling gaat over de strijd tegen de aflaat en de invloed die Luthers bijbelvertaling had in de Nederlanden. Er liggen Lutherbijbels, gedrukt te Antwerpen ca 1535. Uitzonderlijk is de Vorsterman-bijbel van 1528. Deze vertaling van de Vulgaat heeft in de kanttekeningen alternatieve

Maarten Luther door Lucas Cranach, 1546.

vertaalmogelijkheden met een luthers karakter.

Schilderijen, prenten, maquettes en archivalia geven in het tweede gedeelte een boeiend overzicht van het wel en wee van de vele Lutherse immigrantengemeenten in de periode 1600 tot heden. Tientallen topstukken van Nederlandse edelsmeedkunst zoals zilveren en vergulde doopschotels, kelken, ouwelschalen en wijnkannen uit de 17e en 18e eeuw geven de tentoonstelling een bijzondere waarde. Rijke gemeenteleden waren vaak de schenkers van deze voorwerpen.

De kerkhistoricus O. J. de Jong wees er in zijn openingstoespraak op dat het verschil tussen Lutheranen en Calvinisten hier goed zichtbaar is: De nadruk op de geloofsbeleving bij de Lutheranen komt niet alleen tot uiting in de grote schat aan kerkliederen en kerkmuziek, maar ook in de extra eerbied waarmee doopbekkens en avondsmaalszilver behandeld worden. De artistieke waarde van deze voorwerpen is symbolisch voor de waarde die de Lutheranen hechten aan de sacramenten. Veel van dit zilver is versierd met voorstellingen die direct op het gebruik ervan betrekking hebben.

Als je als gereformeerde voor dit schitterende edelsmeedwerk staat, dan vraag je je wel af hoe het in de calvinistische kerken stond en staat met de geloofsbeleving. Veel avondsmaalsgerei daar stelt letterlijk en figuurlijk niet veel voor.

Lutherse kunst?

Het tentoongestelde is geselecteerd op grond van artistieke kwaliteit. Heel opmerkelijk is dat er op die artistieke kwaliteit en andere kunstzinnige zaken nauwelijks wordt ingegaan. De heer Zijp stelt in zijn catalogusindeling dat de geschiedenis van de Lutheranen voornamelijk geschreven is door eigen theologen en predikanten. Het gevolg is dat over de kunsthistorische aspecten daarvan weinig bekend is. Zijp zet daarom een aantal zaken op een rijtje. Hij noemt de lutherse sympathieën van de Brusselse hofschilder Bernard van Orley en de Amsterdammer Cornelis Anthonisz. Van beiden zijn prenten bekend die een luthers karakter hebben: Van Orley maakte rond 1525 een 'Satire op de roomse kerk en de geestelijken'. Anthonisz. vervaardigde in 1541 een reeks houtsneden over de 'Gelijkenis van de verloren zoon', waarin allerlei elementen uit de leer van Luther opduiken. Deze prenten zijn helaas niet op de tentoonstelling aanwezig.

Ook nauwelijks aandacht krijgen de illustraties van Luthers vriend Lucas Cranach en van anderen in de Liesveldt-bijbel van 1534. Terwijl in de catalogus te lezen valt dat naar Luthers mening de bijbel door het gebruik van illustraties meer toegankelijk werd voor de mensen. Daarmee hangt samen het probleem van de Beeldenstorm van 1566. Het is bekend dat de Antwerpse Lutheranen daar niet aan mee gedaan hebben. Ook menige Calvinist heeft het vernielen van een schat aan kerkelijke kunst betreurd. Hoe was eigenlijk de relatie tussen het gebruik van geïllustreerde bijbels en het verzet tegen de 'boeken der leken'? Wellicht dat de herdenking van Calvijns 500ste geboortedag in 2009 aanleiding is om dat probleem eens verder uit te spitten. Onduidelijk blijft in ieder geval de invloed van Luther op de Nederlandse beeldende kunst.

aanpassing

De invloed van het Calvinisme op de Nederlandse cultuur is bijzonder groot geweest. Zelfs de Lutheranen ondervonden dat. Wie uit een Lutherse gemeente in Duitsland of Scandinavië afkomstig was, vond in de Lutherse kerkgebouwen in de Republiek de kansel centraal staan. Alsof het een gereformeerde kerk betrof.

De Lutheranen mochten in de 17e en 18e eeuw geen kerken bouwen, die uiterlijk op de calvinistische leken. Torens en uurwerken waren ver-

De Ronde of Lutherse Nieuwe Kerk te Amsterdam, 1680. Gravure van Pieter Rodingh.

boden. Van de Ronde of Nieuwe Lutherse Kerk aan het Singel (uit 1668) heet het in de catalogus dat de Lutheranen slim binnen de richtlijnen van de stadsoverheid bleven, door een koepel op het gebouw te zetten, die overigens wel meer dan een toren het stadsbeeld domineerde. Deze slimheid valt wel mee, als we bedenken dat de architect, Adriaan Dordtsman, niets anders deed dan elementen uit nieuwe gereformeerde kerken, de Marekerk te Leiden en de Oostkerk in Middelburg (deze heeft ook een koepel!) te combineren. Op de tentoonstelling is het schaalmodel aanwezig van deze koepel.

Het wordt voor de tentoonstellingsbezoeker helemaal interessant als hij in de catalogus een afbeelding van een in 1717 te Amsterdam gedrukte gedenkprent op de reformatie ontdekt, waarop als symbool voor de aflaathandel de St. Pieter in Rome is afgebeeld. Hij realiseert zich dan dat de koepel van de Ronde Lutherse Kerk direct teruggaat op die van de St. Pieter in Rome of die van de Dom in Florence. Waarbij de vraag bovenkomt of we wel zo stellig van een typisch protestantse bouwstijl kunnen spreken.

Kortom: Er zijn een heleboel mooie én merkwaardige dingen te zien. Voor wie niet alleen theoretisch maar ook heel concreet in Luther en de Reformatie geïnteresseerd is, is de reis naar Utrecht in de kerstvakantie voor een bezoek aan deze tentoonstelling zeker de moeite waard.

J. M. DE JONG

heeft gewezen, die hen in strijd bracht met de oorlogswetgeving van de HERE.

Is die constatering wel juist? Wees Elisa hiermee een weg? Kan dit woord van Elisa ook niet beschouwd worden louter als een voorzegging van het feit, dat de geallieerde legermacht zich tegenover Moab te buiten zou gaan?

Maar gesteld, dat die constatering wel juist is, leidt die dan noodzakelijk tot Schilders conclusie? Is het ondenkbaar, dat de HERE Zijn profetie gebiedt een woord te spreken, dat tegen Zijn geopenbaarde wil ingaat? Doet Elisa zoiets bijvoorbeeld ook niet tegenover Benhadad in 2 Kon. VIII 10, als hij diens gezant opdraagt: 'Ga, zeg hem: gij zult zeker herstellen. Maar de HERE heeft mij getoond, dat hij zeker zal sterven?'

Ik meen, dat men zich voor een

ontkennend antwoord op deze vraag niet kan beroepen op de door Schilder aangehaalde teksten. Het zou dan immers gaan om een woord, dat de HERE geboden heeft te spreken en dat in vervulling is gegaan. Een woord ook, dat nogal wat verschilt van de valse profetie die in Deut. XIII 2 wordt genoemd: 'laten wij andere goden achterna lopen...'.
Deze 'misleiding' door Elisa in de naam des HEREN zou wel dezelfde achtergrond kunnen hebben als genoemd in Deut. XIII 3. De HERE zou daarmee de bedoeling kunnen hebben, Israëls veldheren op de proef te stellen, om te weten wat er in hun hart was.

Deze zaak lijkt me, juist in het licht van het thema: Gebed en profetie, niet van belang ontbloot.

Ik hoop met de hier gemaakte opmerkingen te hebben geïllustreerd, dat Schilders boek niet alleen instruerend, maar ook stimulerend is voor de studie van het Oude Testament.

Nog een enkele opmerking over de uitgave.

De illustratie op de omslag had m.i. voor degenen, die het Hebreeuwse woord voor Immanuël niet kunnen ontcijferen, moeten worden toegelicht.

't Is jammer, dat het boek in paperback-vorm is uitgegeven. Nu is het een geschrift dat snel verslijt.

Tenslotte, het valt op, dat het colofon zwijgt over het project van meer uitgaven van Schilders werk, waarvan melding werd gemaakt in het colofon van *Richteren en Ruth: Een vacature vervuld*.

We hopen van harte, dat dit niet betekent, dat het project door de initiatiefnemers inmiddels als afgerond wordt beschouwd.

Het hier besproken boek, dat voorzien is van een aantal nuttige registers, heeft een omvang van 209 pagina's, is in 1983 verschenen bij Uitgeverij (!) Van den Berg te Kampen en kost f 24,00.

BOEKBESPREKING

Hulpverlening en ethiek

Wie beroepshalve de taak heeft mensen te helpen in sociale en psychische probleemsituaties, stuit voortdurend op ethische vragen. Hoe moet de hulpverlener handelen ten opzichte van cliënten die een opstelling kiezen die voor de hulpverlener onaanvaardbaar is? In hoeverre is de hulpverlener gerechtigd of soms misschien zelfs verplicht informatie aan derden te verschaffen? Welke verplichtingen heeft de hulpverlener als hij meent dat het beleid van b.v. overheden schadelijk is voor zijn cliënten?

Dat deze kwesties in België even actueel zijn als in ons land blijkt uit een boekje dat door het Belgische Verbond van Instellingen voor Welzijnswerk is uitgegeven. De directeur van dit Verbond, Cauwelier, doet daarin verslag van de wijze waarop een werkgroep en later de deelnemers aan een studiedag in de jaren 1978-1981 hebben geprobeerd het doornige terrein van de hulpverleningsethiek te ontginnen.

De nadruk wordt erop gelegd dat de lezer geen definitieve standpunten moet verwachten. Er wordt een stand van zaken beschreven. Dat neemt niet weg dat Cauwelier c.s. een boodschap hebben.

Hun opstelling kan humanistisch

genoemd worden, met de openheid voor andersdenken die daarbij hoort.

Centrale begrippen zijn authenticiteit, d.w.z. oprechtheid tegenover zichzelf en anderen, en menswaardigheid, humaniteit. Vanuit deze principes wordt gepleit voor toegankelijkheid van hulp voor iedereen, voor eerbied ten opzichte van de cliënt en voor bescherming van vertrouwelijkheid, om maar een paar onderwerpen te noemen.

Opvallend is de ruime aandacht die gegeven wordt aan de problemen die ontstaan als cliënt en hulpverlener botsende levensovertuigingen of ethische opvattingen hebben. Er wordt gezocht naar wegen om in dergelijke omstandigheden ieder in z'n waarde te laten. Dat leidt tot juiste opmerkingen over de grenzen van de verantwoordelijkheid van de hulpverlener (p. 26).

Wie als hulpverlener vanuit zijn levensovertuiging spreekt, doet dat 'niet vrijblijvend, wel vrijlatend', zo wordt gezegd (p. 70). Die typering lijkt mij wel bruikbaar.

Maar het is toch twijfelachtig of de hiermee beoogde algemeenheid altijd is te garanderen. In het boekje wordt dat duidelijk bij de bespreking van een voorbeeld. Stel dat een

homosexueel hulp vraagt om zijn levensinstelling te wijzigen in de richting van de heteroseksualiteit. De benadering van zo'n hulpvraag zal onvermijdelijk laten zien hoe de hulpverlener denkt. Hulp kan dan moeilijk 'algemeen' blijven, hoezeer dat toch wordt geprobeerd. De hulpverlening zou in dergelijke omstandigheden *pre-ethisch* moeten zijn, zo wordt in het boekje gesteld. (p. 22). De cliënt moet worden geholpen tot een werkelijke eigen keuze te komen. Het lijkt mij echter onmogelijk hier te werken zonder beïnvloed te worden door de eigen overtuiging.

Keuzen zijn niet te vermijden, ook niet voor een humanist die alleen maar probeert anderen tot hun 'recht' te laten komen.

Cauwelier c.s. bieden een duidelijk signalement van problemen en vragen om een stevige discussie waar ze oplossingen aanwijzen.

K. Veling

N.a.v Dolf Cauwelier (red.). Ethiek van hulpverlening. Uitg. Van Loghum Slaterius i.s.m. het Verbond van Instellingen voor Welzijnswerk, Antwerpen 1982. Omvang 96 blz., prijs f 22,50.

Rectificatie

In ons blad van 5 november gaf ik iets door uit een artikel van drs. N. H. Gootjes over de kerkelijke situatie in Korea. Ik meende dat hij daarin speciaal onze *zusterkerken* op het oog had. Dit blijkt een misverstand te zijn: hij schreef over de kerkelijke situatie *in het algemeen*, waarbij andere kerken in het gezichtsveld lagen. Helaas kon wegens de poststaking dit niet eerder worden gerectificeerd.

W.G.d.V.

Het 'socialistisch arbeidersparadijs'

In *Hervormd Weekblad* worden indrukken gepubliceerd van een reis naar en door Oost-Duitsland. Velen leven daar ver beneden het niveau dat wij 'minimuminkomen' noemen. Ik citeer:

De inwonende dochter van onze gastvrouw en -heer is een gediplomeerd verpleegster in een psychiatrische inrichting en verdient 800 Oostmark per maand. Haar man ontvangt maandelijks 700 Oostmark; hij heeft een belangrijke functie op een plaatselijke bankinstelling. Als u voorts bedenkt dat een kostuum van slechte kwaliteit reeds zo'n 500 Oostmark kost en een televisietoestel het tienvoud daarvan, dat meubilair vrijwel onbetaalbaar of niet te krijgen is, dan beseft u enigszins hoe men in dit socialistisch arbeidersparadijs moet leven. Erger nog is dat veel van het geëtaleerde niet eens te koop is, een stukje volksbedrog dus. Van de massa, die zich zwijgend door de straten bewoog, waren er dan ook weinigen, die belangstelling voor de etalages hadden. Toch verbaas je er over dat de mensen nog behoorlijk gekleed zijn, al zijn de meesten enkele modes achter. Velen hebben een auto (Trabant), maar daarvoor moet je als gegadigde wel 13 jaar zijn ingeschreven, ook al zou je geld ervoor hebben. Sommigen rijden in duurdere auto's rond, maar dat zijn meestal vooraanstaanden in leger of partij, want klassegelijkheid is er in de D.D.R. allerminst.

Het is goed bij alle problemen inzake het 'inleveren' in Nederland eens te letten op situaties als deze. Ook wat het onderwijs betreft, waarover we lezen:

Het onderwijs is gratis en in principe is het vervol- en hoger onderwijs bereikbaar voor iedereen, mits... men de beginselen van het Marxisme-Leninisme wil onderschrijven. Velen doen dat voor de vorm om verder te kunnen komen, maar voor enkelingen is deze stap onmogelijk, omdat zij deze leer — zeer terecht — in strijd achten met de Christelijke leer. Wij ontmoetten jonge mensen, wie carrière om deze reden moest worden afgebroken.

Geïrriteerd 'Samen op Weg'

De praeses van de synodaal-gereformeerde synode heeft z'n geïrriteerdheid uitgesproken over de kritiek die van hervormde zijde over zijn kerken is uitgestort. Via *De Waarheidsvriend* geef ik het volgende door:

'De hervormde kritiek die het afgelopen jaar over de gereformeerden is uitgestort, beschouw ik als positief in zoverre ze erop wijst dat het proces van Samen op Weg tussen beide kerken nu eindelijk in brede lagen besproken wordt,' zegt dr. H. J. Kouwenhoven, praeses van de Generale Synode der Gereformeerde kerken in Nederland. 'Aan de andere kant voel ik me op mijn hart getrapt door wat er allemaal gezegd is. Er is tegen karikaturen gevochten en men heeft onze zwakheden gebruikt als alibi om zich aan het proces van Samen op Weg te onttrekken. Ik had dit niet voor mogelijk gehouden' (...). 'Praeses Kouwenhoven lijkt vooral verbijsterd. Verbaasd door het taalgebruik van de rechtshervormden, maar ook doordat een man als W. Aalders schrijft wat hij schrijft nadat hij kennelijk jarenlang in zijn eigen kerk 'gelukkig' gecoëxisteerd heeft met mensen die zelfs de godheid van Christus loochenden. 'Wij hebben op de aantijgingen niet of nauwelijks gereageerd, omdat Samen op Weg besproken is op de synodezittingen en wij ons als gereformeerde kerken niet laten opdelen in groepen,' zegt hij. 'Maar ik mag hier en nu wel stellen dat ik het onjuist vind dat de Gereformeerde Bond thans vragen stelt aan de gereformeerden, die hij aan de eigen kerk niet meer stelt.'

Ir. J. van der Graaf brengt hiertegen in dat de Gereformeerde Bond zeker deze 'vragen' ook aan eigen kerk stelt. Hij schrijft dan:

Hét punt is intussen dat de Gereformeerde Kerken zélf nog leren moeten wat het is om modaliteitenkerk te zijn en zeker moeten leren wat het betekent een richting te zijn in het proces van Samen op Weg, die verzet ontmoet. Uit het gehéél van de Hervormde Kerk zal intussen wel blijken dat allerwegen verzet ontstaat waar de richting van Samen op Weg (én het tempo) bepaald wordt door de Gereformeerde Kerken nú. Dat dit verzet intussen vanuit de Gereformeerde Bond inzet bij de gereformeerde identiteit van de Gereformeerde Kerken, zoals die nu reilen en zeilen, zal het best aan het geweten van dr. Kouwenhoven c.s. knagen. Ik denk dat daaruit zijn toorn het méést te verklaren is. Maar of ze ook billijk ontstoken was?

We zijn van mening dat het gereformeerde kleeft bij de synodaal-gereformeerden van de motten gevreten is. Maar de 'oplossing' van Van der Graaf: ze moeten leren wat het is om modaliteitenkerk te zijn betekent: wel woorden, maar geen daden. Een advies à la Gamaliël: bedien je ambt maar niet meer en laat alles aan God over...

Christian Reformed Church verslapt banden met synodaal-gereformeerde kerken

In *Reformed Perspective* (maandblad van onze

zusterkerken in Canada) schrijft Ben J. Berends (ik vertaal uit het Engels):

De synode van de Christian Reformed Church van 1983 heeft opnieuw de voorwaarden voor 'kerkelijke gemeenschap' met de 'Gereformeerde Kerk in Nederland vastgesteld door daaruit de elementen van 'kansel- en tafelgemeenschap' te schrappen. Predikanten van deze nederlandse kerk worden niet langer toegelaten tot de preekstoel en hun leden worden niet zonder meer aan het avondmaal toegelaten.

Deze synodale beslissing was ongetwijfeld het gevolg van de 'vrije' benadering door de gereformeerde kerken in Nederland (GKN) van confessie en gedrag. Speciaal; de zaak van het levensgedrag woog zwaar voor ieders besef. Voor velen in de Christian Reformed Church betekent de vrije opstelling van de GKN t.o. het praktiseren van de homoseksualiteit het begin van het einde.

Terecht wijst Berends er dan op dat niet de kwestie van het levensgedrag, maar veel meer de zaak van de *confessie* het uitgangspunt moet zijn. Al jaren lang hebben de synodaal-gereformeerde kerken het Schriftgezag ondermijnd.

Hij wijst dan op de machteloosheid van het standpunt van iemand als prof. dr. K. Runia, eindredacteur van het *Centraal Weekblad*. Deze heeft de Christian Reformed Church gevraagd: help ons een antwoord te vinden op alle nieuwe problemen. Berends wijst dan op publikaties van dr L. Praamsma en prof. J. Kamphuis die duidelijk genoeg zijn. Runia vraagt naar de bekende weg.

De belijdenis? — daar zijn we wel uitgekomen!

In *Trouw* schrijft drs. J. E. van Veen, secretaris van de Raad voor de zaken van overheid en samenleving van de Ned. Herv. Kerk over 'Samen op Weg': We moeten met elkaar in alle openheid een stevig robbertje vechten:

Dat robbertje vechten zal niet zozeer gaan over de belijdenis. Daar zijn we wel uitgekomen. Maar veel belangrijker is, hoe zullen we kerk zijn in de komende tijd? Hoe zien de Heer op ons afkomen, en in welke gestalte? Welke uitdagingen liggen er voor ons? Wat zal de spiritualiteit van de navolging van Christus zijn? Hoe beleven we daarin de hoop en de geborgenheid. Een kerk die het evangelie niet verkwanselt, midden in de samenleving, solidair in de schuld en tegelijkertijd een centrum van waarachtigheid. Plek waar ons doen en laten persoonlijk en structureel doorlicht wordt vanuit beloften en geboden van de God van Israël.

Inderdaad, het stadium van trouw aan de belijdenis is men allang voorbij. Daar is men 'wel uitgekomen': ze staat immers op sterk water!

En verder draven alle modeterminen van deze tijd weer op: 'uitdagingen', 'spiritualiteit', 'solidair', 'beleven' enz.

Trouw zet boven dit onderdeel 'Helder Perspectief'.

Helder? 't Is zo troebel. En perspectief? 't Is uitzichtsloos. Althans voor allen die bij de bijbel willen leven.

W.G.d.V.

AFORISMEN

van Dr. K. Schilder

Deze unieke uitgave bevat ruim 260 kernachtige uitspraken van deze bekende Kamper hoogleraar, gekozen uit 'Tolle Lege' (1952).

96 pagina's, f 9,90

Verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.
GOES - telefoon 01100 - 15591